

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Hervorming van de procespositie van slachtoffers in het strafrecht in het recente verleden en de nabije toekomst: het nieuwe gezicht van de slachtofferemancipatie

Groenhuijsen, M.S.; Altena, J.; Cnossen, J.; Crijns, J.; Schuyt, P.; Voorde, J. ten

Citation

Groenhuijsen, M. S. (2021). Hervorming van de procespositie van slachtoffers in het strafrecht in het recente verleden en de nabije toekomst: het nieuwe gezicht van de slachtofferemancipatie. In J. Altena, J. Cnossen, J. Crijns, P. Schuyt, & J. ten Voorde (Eds.), *In onderlinge samenhang: Liber Amicorum Tineke Cleiren* (pp. 481-500). Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3464119>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3464119>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

HERVORMING VAN DE PROCESPOSITIE VAN SLACHTOFFERS IN HET STRAFRECHT IN HET RECENTE VERLEDEN EN DE NABIJE TOEKOMST

Het nieuwe gezicht van de slachtofferemancipatie

Marc Groenhuijsen

1 INLEIDING

Met veel plezier schrijf ik deze bijdrage aan het *liber amicorum* bij gelegenheid van het emeritaat van professor Tineke Cleiren. Wij kennen elkaar al heel lang. In het begin van de jaren tachtig van de vorige eeuw waren we beiden als jonge wetenschappelijk medewerkers verbonden aan de Leidse vakgroep strafrechtelijke vakken. Dat was een mooie tijd. Samen met gelijkgestemden werd er onder leiding van professor Melai heel hard gewerkt aan onderwijs en onderzoek in het brede veld van de strafrechtspleging. Dat heeft de groep geen windeieren gelegd. Er verschenen veel en mooie dissertaties, de losbladige commentaar op het Wetboek van Strafvordering floreerde, en veel van de vastberaden stafleden van destijds zijn goed terecht gekomen. Tineke Cleiren is daar bij uitstek een voorbeeld van. Iedereen weet dat ze na het voltooien van een (Modderman-)prijswinnend proefschrift een glanzende loopbaan heeft gehad in zowel de academische als de maatschappelijke wereld. Daarbij is ze haar Leidse intellectuele ‘roots’ van bijna veertig jaar geleden altijd trouw gebleven.

Haar oeuvre straalt de gedachte uit dat strafrechtswetenschap niet vruchtbaar kan worden beoefend in het platte vlak van het positieve recht (zo zou Melai het hebben uitgedrukt), maar altijd de verdieping verdient van een rechtstheoretische reflectie. Die grondhouding dwingt respect en bewondering af. Cleiren heeft veel strafrechtelijke vraagstukken op een theoretisch verdiepende en – daarmee – vernieuwende manier bewerkt. Dat specifieke perspectief werd ook zichtbaar op de momenten die zij uitzocht om de blik te richten op het onderwerp van dit opstel, te weten de positie van slachtoffers van misdrijven in het straf(proces)recht. Natuurlijk moet dan vooral worden gedacht aan haar preadvies voor

de Nederlandse Juristenvereniging uit 2003.¹ We hebben al eerder vastgesteld dat zij en ik het juist op dit bijzondere deelgebied inhoudelijk niet helemaal met elkaar eens zijn.² Wellicht is dat nog steeds het geval, maar dat komt het academische debat alleen maar ten goede. Nu we inmiddels weer ruim vijftien jaar en vele ontwikkelingen verder zijn, is het volgens mij zinvol om de stand van zaken opnieuw op te maken.

In dit opstel zal ik eerst een periodisering schetsen van de stapsgewijze emancipatie van het slachtoffer binnen de strafrechtsbedeling (par. 2). Daarna volgt een beschouwing over wat ik zie als de volgende fase in deze ontwikkeling, die loopt van de emancipatiebeweging naar wat ik aanduid als de collectieve aanvaarding en doordenking van 'het nieuwe normaal', dat is: het nieuwe gezicht van de slachtofferemancipatie (par. 3). Hierna wordt apart aandacht besteed aan recente ontwikkelingen rondom de vordering van de benadeelde partij binnen het strafproces (par. 4). Uiteraard wordt afgesloten met de belangrijkste bevindingen (par. 5).

2 EEN PERIODISERING VAN DE SLACHTOFFEREMANCIPATIE

Juist op het moment waarop ik zelf nadacht over de verschillende golven van slachtofferemancipatie, verscheen een opstel van Buruma waarin precies hetzelfde werd beoogd.³ Buruma onderscheidt drie perioden, die hij naar eigen zeggen schetst in enkele karikaturale streken.

Als eerste signaleert hij het tijdvak van de wederopbouw (1950-1970). In deze jaren ging het in het strafproces om de schuld of onschuld van de verdachte; wat het slachtoffer was overkomen werd niet wezenlijk van belang geacht. Met aanhaling van Hannah Arendt benadrukt Buruma dat deze opvatting omtrent de marginale rol van slachtoffers als volstrekt vanzelfsprekend werd ervaren, ook door de rechters in doorsnee strafzaken. In de strafrechtswetenschappelijke literatuur was het slachtoffer eveneens vrijwel afwezig. Met moeite kunnen M.P. Vrij en W.H. Nagel worden genoemd, die er zijdelings nog enige aandacht voor wisten op te brengen.⁴

1 C.P.M. Cleiren, *Het opstandige slachtoffer*, *Handelingen Nederlandse Juristen-Vereniging* 2003-I, Deventer: Kluwer 2003, p. 33-104.

2 Zie mijn bijdrage 'Juristen en sociologen over opstandige slachtoffers: genoegdoening in theorie en praktijk', *NJB* 2003, p. 1366-1372; alsmede mijn referentie bij 'Het opstandige slachtoffer', *Handelingen Nederlandse Juristen-Vereniging* 2003-II, Deventer: Kluwer 2004, p. 26-32.

3 Y. Buruma, 'Een mentaliteitsgeschiedenis van slachtofferemancipatie', *Nederlands Tijdschrift voor Strafrecht* 2020(1), p. 3-10.

4 Nagel verdient overigens méér krediet dan hij in Nederland doorgaans krijgt op dit terrein. Zo werd hij benoemd tot 'honorary member' van de World Society of Victimology vanwege zijn 'significant accomplishments in the victimological field'.

Daarna wijst Buruma op de culturele revolutie, die zich voltrok tussen 1970 en 1995. Hij spreekt over ‘een aangescherpte opvatting over de trias politica’. De rechter buigt zich niet alleen over de schuld van de verdachte, maar gaat ook na of de overheid zich aan de wet heeft gehouden en de rechten van allerlei zwakkeren in de samenleving zijn gerespecteerd (soldaten, vrouwen, patiënten, kinderen, stakers, consumenten, gedetineerden, en vele anderen). Hierin past een eerste erkenning van slachtofferrechten (Blijf van mijn lijfhuizen; Schadefonds Geweldsmisdrijven; Slachtofferhulp Nederland). Hoewel er destijds vooral oog was voor versterking van de rechtspositie van verdachten, kwamen schoorvoetend ook slachtofferrechten in beeld, vooral ook omdat ‘slachtofferschap steeds meer (wordt; MG) beschouwd als een gemeenschappelijk kenmerk van emanciperende groepen’.

Ten slotte onderscheidt Buruma het tijdvak van de ‘risicosamenleving’ (1995-heden). De wet-Terwee wordt aangemerkt als een vrucht van ‘de rechtenrevolutie’, die de opkomst van een meer slachtoffergericht strafrecht markeert. Het EU Kaderbesluit van 2001, de invoering van het spreekrecht in 2005, de Wet versterking positie slachtoffers van 2010 en het recente rapport ‘Recht doen, kansen bieden’ (2018) passen allemaal in deze ontwikkeling. Buruma stelt vast dat deze lijn vanuit de linkerkant van het politieke spectrum wordt bekritiseerd omdat daders en slachtoffers allerminst twee verschillende en elkaar uitsluitende klassen zijn. En vanuit de rechterkant wordt juist de identiteitspolitiek van emanciperende groepen gehekel.

Als ‘neveneffecten’ van de slachtofferrol wijst Buruma op (1) de gevreesde emotionalisering van het strafproces (maar dat blijkt mee te vallen, zo stelt hij); (2) de mogelijk ongunstige invloed op een zorgvuldige beantwoording van de kernvragen van het strafproces (vooral de bewijsvraag en de vraag naar de strafoplegging); en (3) de toegenomen, maar niet-onproblematische betekenis van de behandeling van de vordering tot schadevergoeding door de benadeelde partij.

Het is volgens mij een mooi overzicht. De indeling heeft vooral als voordeel dat – ook vanuit een politiek en sociologisch vertrekpunt – duidelijk wordt waarom slachtofferrechten pas in het meeromvattende perspectief van de risicosamenleving tot bloei komen en dan niet alleen zijn geïnspireerd door compassie, maar ook door het streven om het slachtoffer de kans te geven om ‘de eigen *agency* vorm te geven’. Wat ik ook uitgesproken sterk vind, is dat Buruma zijn bevindingen presenteert als een *verslag van een ‘mentaliteitsgeschiedenis’*.⁵ Inderdaad valt de strafrechtelijke omgang met slachtoffers niet goed te begrijpen of te duiden zonder acht te slaan op de mentaliteit, de grondhouding, van de verschillende actoren die – op verschillende niveaus – het systeem in de dagelijkse praktijk handen,

5 Wat dat betreft heeft hij de smaak goed te pakken. Zie ook zijn *De goede rechter. Een mentaliteitsgeschiedenis (1900-2020)*, oratie Nijmegen, Deventer: Kluwer 2016; en zijn opstel ‘Waarom straffen? Een mentaliteitsgeschiedenis’, in J.P. Balkema e.a. (red.), *Praktisch en veelzijdig. Vriendenboek voor Paul Vegter*, Deventer: Wolters Kluwer 2019, p. 75-94.

voeten en dus ook ‘smoel’ geven. Niettemin denk ik dat het zinvol is om hier een andere periodisering naast te leggen, die meer is gebaseerd op victimologische kenmerken dan op politiek-sociologische profielen.

Omdat het gaat om het indelen van tijdvakken van emancipatie, ligt het voor de hand om als eerste periode aan te merken alle jaren die aan die emancipatie voorafgingen, de tijd dus waarin er strafrechtelijk nauwelijks iets voor slachtoffers werd gedaan.⁶ Dat loopt zonder twijfel door tot 1985 – het jaar waarin de internationale consensus doorbrak dat slachtoffers aanspraak mogen maken op een reeks van minimum procedurerechten binnen de strafrechtsbedeling.⁷

Vanaf dat moment zijn er wereldwijd, en ook in Nederland, allerlei voorzieningen getroffen om het strafrechtelijk systeem in diverse opzichten voorzichtig meer slachtoffergevoelig (zo men wil: meer slachtoffervriendelijk) te maken. Wat mij betreft loopt deze tweede periode ongeveer van 1985 tot 2010. Het begon in ons land met de richtlijnen-De Beaufort (1986) en Vaillant (1987), gevolgd door de wet-Terwee (1992/1995) en later de invoering van het spreekrecht ter terechtzitting (2005). De volgorde van deze hervormingen is belangrijk. Het is veelzeggend – en veelbetekenend – dat de eerste grote stappen zijn gezet in het voorbereidend onderzoek: de genoemde richtlijnen bevatten regels omtrent de bejegening van slachtoffers door politie en justitie. Het ging nauwelijks over geld en aansprakelijkheid. Het begon met empathie en emotioneel welbevinden – dat had met juristerij niet zoveel van doen. En het voorbereidend onderzoek raakt veel meer slachtoffers dan de kleine groep onder hen die het ooit zal beleven dat er een verdachte wordt gevonden en vervolgd en een dader wordt bestraft.⁸ Deze eerste veranderingen vormden principiële stappen, maar het is goed te beseffen dat het inhoudelijk nog niet zoveel voorstelde. Alleen de allerscherpste kantjes werden van het traditionele stelsel afgeslepen. Slechts de duimendikke evidentie van systematisch selectief onrecht werd geadresseerd. En zelfs dat barre minimum werd niet zonder slag of stoot tot stand gebracht. Toen de Europese Unie in 2001 een Kaderbesluit over deze materie aannam, wentelde de Nederlandse overheid zich aanvankelijk in zelfgenoegzaamheid, omdat men meende al lang aan de daarin opgenomen normen te voldoen.⁹ Deze houding weerspiegelde een mentaliteit die bij een belangrijke

6 In die jaren kon er terecht en veelvuldig worden geklaagd dat slachtoffers de ‘vergeten groep’ binnen het strafrecht vormden. Dat begint overigens zo langzaam wel een erg versleten formule te worden.

7 Zie de welbekende United Nations Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power, GA Res. 40/34 van 29 November 1985; en de Council of Europe Recommendation R(1985)11 on the Position of the Victim in the Framework of Criminal Law and Procedure, 28 June 1985.

8 De zogenoemde ‘attrition rate’ in strafzaken is enorm. Dat begint natuurlijk al bij het ‘dark number’, omdat slechts ongeveer een kwart van alle gepleegde delicten wordt aangegeven. Maar ook daarna is de uitval heel groot. Van de bij de politie bekend geworden misdrijven leidt slechts een kleine minderheid tot een veroordeling van de dader. Zie mijn ‘Toegang tot het strafrecht. Een slachtofferperspectief’, *DD* 2011/15, p. 209-219.

9 De vergelijking met de eerste decennia na het tot stand komen van het EVRM dringt zich op. Ik heb destijds gewezen op tekortkomingen van ons land in het licht van de nieuwe Europese standaard en gewaarschuwd dat er nog wel méér op ons zou afkomen. Vanuit het ministerie van Justitie werd hierop – in uiterst hoffelijke

onderstroom van vakgenoten aanwezig was. Ik noem enkele voorbeelden uit een veel langere reeks. Buruma postuleerde bij aanvang van zijn professorabele loopbaan dat aandacht van de strafrechter voor een fatsoenlijke bejegening van slachtoffers niet verenigbaar was met een zorgvuldige behandeling van de zaak tegen de verdachte.¹⁰ Waar die verstrekende – en inmiddels aantoonbaar onjuiste – claim op berustte, werd niet toegelicht.¹¹ Cleiren ontwierp juist in die jaren een diepzinnige gedachtegang waaruit de aandachtige lezer kon opmaken dat ‘echte genoegdoening’ voor het slachtoffer binnen de intrinsieke beperkingen van het strafrechtelijk systeem onbereikbaar was en dus elders zou moeten worden gezocht. Waarom de empirisch vast te stellen beleving van het slachtoffer zelf hier buiten haken wordt geplaatst, bleef onduidelijk.¹² Soortgelijke taferelen werden zichtbaar voorafgaand aan de invoering van het spreekrecht in 2005. Menig rechter kondigde aan dat dit zou leiden tot emotionalisering van het proces, tot vertraging, tot rechtsongelijkheid en mogelijk zelfs tot secundaire victimisatie van het slachtoffer (dit laatste is vooral vanuit de beroepsgroep van magistraten best wel een vilein “argument”). Twee kanttekeningen. Eén: het standpunt werd gestaafd met een beroep op jarenlange eigen professionele ervaring in de strafrechtspraak. Er werd niet bij verteld dat niemand zelfs maar enige ondervinding had met het spreekrecht waar het om ging. Buitenlandse bevindingen, die in de internationale literatuur breed beschikbaar waren, werden compleet genegeerd. En twee: ik heb zelf nooit gezien dat rechters zich vooraf verzetten tegen nieuwe verdedigingsrechten voor verdachten. Dat hebben we nooit meegemaakt vóór het spreekrecht voor slachtoffers, en niet daarna. De enige verklaring ligt in de mentaliteit van het corps van de zittende magistratuur. Een wonderlijke attitude, die overigens (meer of minder expliciet) veelvuldig – en tot op de dag van vandaag – werd en wordt gedeeld door een groot aantal academische schrijvers over de strafrechtspleging. Interessant is natuurlijk dat ná invoering door zorgvuldig onderzoek werd vastgesteld dat de voorspelde problemen en nadelen helemaal geen significante rol bleken te spelen.¹³

Wat mij betreft vanaf 2010 brak de derde periode van slachtofferemancipatie aan, die tot heden doorloopt. In een enkele frase samengebond zou die kunnen worden aangemerkt als “alle remmen los”. Het slachtofferperspectief is losgeweekt van zijn oorspronkelijke wetenschappelijke en ethische bedding. De drijfveer van het concrete, meetbare en inter-

correspondentie – met hoon gereageerd, omdat bij ons alles ‘Europa-proof’ zou zijn. Vgl. mijn ‘Hervorming van het strafprocesrecht met het oog op belangen van het slachtoffer: “we ain’t seen nothing yet”’, *DD* 2001(9), p. 645-653.

10 Y. Buruma, *De aandacht van de strafrechter*, oratie Nijmegen, Deventer: Kluwer 1996.

11 Vgl. de recensie in *RM Themis* 1997, p. 331-333.

12 Vgl. voetnoot 2 hierboven en Buruma 2020, p. 8, die ‘genoegdoening toch maar in de betekenis van: het recht doen aan slachtoffers’ opvat.

13 Zie Kim Lens, *Do these words give rise to doubts? Unraveling the effects of delivering a Victim Impact Statement* (diss. Tilburg), Ridderkerk: Ridderprint BV 2014, met veel nadere literatuurverwijzingen, vooral ook over Nederland.

subjectief aanvaarde streven naar minimalisering van de totale hoeveelheid menselijk leed (voor daders én slachtoffers) in de nasleep van een strafbaar feit lijkt op de achtergrond te zijn geraakt. Slachtoffers worden in toenemende mate geïnstrumentaliseerd. Het beroep op hun belangen is gekaapt door politici die uit zijn op electoraal gewin en door andere belanghebbenden. En inderdaad, zoals Buruma zegt, het is ingekapseld in het grenzeloze discours van het veiligheidsdenken. Het begin van dit tijdvak wordt gemarkeerd door de Wet versterking rechtspositie slachtoffers.¹⁴ Dit is nog een keurig ambachtelijk product, waarin ten langen leste uitvoering wordt gegeven aan de opdracht die lag besloten in het genoemde EU Kaderbesluit uit 2001. Het is goed dat er eindelijk, een kwart eeuw na de start van de slachtofferemancipatie in het strafrecht, een aparte titel in het Wetboek van Strafvordering werd opgenomen die is gewijd aan de positie van 'het slachtoffer'.¹⁵ En dat er in algemene zin werd (her)bevestigd dat de officier van justitie in het vooronderzoek en de rechter ter zitting moeten toezien op een correcte bejegening van het slachtoffer (art. 51aa Sv en 288a Sv).¹⁶ Simpele voorschriften; tegelijk monumenten van menselijke beschaving. Maar toen was de geest uit de fles. Zowel internationaal als in ons land. De EU kwam in 2012 met aangescherpte standaarden in een nieuwe Richtlijn,¹⁷ die werden gepresenteerd als 'minimum-normen', terwijl de volstrekt ontoereikende implementatie van het oude instrument in het Kaderbesluit vrijwel achteloos werd gepasseerd. Als voorbeeld noem ik natuurlijk de bepalingen omtrent de 'individuele beoordeling' van bijzondere kwetsbaarheid van sommige (categorieën van) slachtoffers, die vervolgens bijzondere beschermingsmaatregelen dienen te ontvangen. In 2016 werd bij ons het spreekrecht thematisch uitgebreid naar 'de vragen van art. 350', waardoor het slachtoffer (of diens vertegenwoordigers respectievelijk diens raadsman) *de facto* werd toegestaan een soort eigen requisitoir te gaan voordragen.¹⁸ Het regeringsstandpunt dat het slachtoffer niet als 'partij', maar uitsluitend als 'betrokkene' moest worden gepositioneerd,¹⁹ werd aldus gereduceerd tot een woordenspel. Er kwamen nieuwe ideeën volgens welke de (jeugdige) verdachte moest kunnen worden gedwongen ter zitting te verschijnen – met een beroep op het belang

14 Wet van 17 december 2009, *Stb.* 2010, 1.

15 Er is vaker gewezen op de positief symbolische waarde van de omstandigheid dat titel IIIA van Boek I niet (alleen) gaat over slachtoffers in een afgeleide hoedanigheid als die van klager, van benadeelde partij, en dergelijke.

16 In soortgelijke zin art. 1.1.1.4. van het voorgestelde gemoderniseerde wetboek: 'Strafvordering geschiedt op een wijze die recht doet aan de belangen van het slachtoffer'. Mooi. En belangrijk!

17 Richtlijn 2012/29/EU.

18 Zie mijn bijdrage 'Aanvulling van het spreekrecht van slachtoffers en nabestaanden in het strafproces: naar een adviesrecht omtrent 'de vragen van artikel 350'', *DD* 2014/15, p. 171-179.

19 Een standpunt dat de regering ook in de thans lopende 'moderniseringsoperatie wetboek van strafvordering' formeel nog steeds handhaaft. Zie de MvT p. 62-63.

van het slachtoffer.^{20, 21} En het gaat waarschijnlijk toch echt gebeuren.²² Andere wilde plannen die het licht zagen hadden betrekking op het verlengen of opheffen van verjarings-termijnen, zelfs van termijnen die reeds geheel waren verstreken.²³ En toen de aandacht voor slachtoffers zich uiteindelijk ook ging uitstrekken naar de executiefase, vond dit opnieuw onoverwogen plaats door gezwabber rond invoering van een spreekrecht tijdens verlengingszittingen van de TBS – een forum waar het slachtoffer welbeschouwd niet veel heeft te zoeken.²⁴

3 ALGEMENE EVALUATIE VAN DE VOORLOPIGE UITKOMST VAN DEZE ‘RECHTENDISCUSSIE’

Als we de stapsgewijze introductie van slachtofferrechten in het strafproces – gevolgd door een op onderdelen onstuitbare acceleratie van die opmars – overzien, rijst de vraag waar dit ons heeft gebracht.

In algemene zin zou ik daarop antwoorden: het heeft ons winst en risico’s gebracht. Het positieve resultaat is evident. Slachtoffers vormen in de strafrechtsbedeling al lang niet meer een ‘quantité négligable’. Zij *zijn* geëmancipeerd. Geen twijfel over mogelijk. Geen autoriteit die nog om hen heen kan. Ze zitten in het achterhoofd van politie en justitie. Die moeten wel. Ze zijn ook voor rechters niet meer weg te denken uit hun zittingszaal. Of magistraten het nu leuk vinden of niet, ze hebben met een nieuwe realiteit te maken. Hetzelfde geldt voor beleidsmakers. De ministers van Justitie en Veiligheid kunnen geen

20 Hoe dramatisch ondoordacht dit type voorstellen is, bleek in maart 2020 toen de verdachte van een terroristische aanslag in een tram in Utrecht met vier dodelijke slachtoffers en andere gewonden, Gökmen T., ter zitting bij de rechtbank in woord en mimisch gebaar de (nabestaanden van de) slachtoffers met minachting behandelde. In alle kranten stond als verslag het verhaal van de zwaar verwonde studente Eline: “Eén ding is zeker, Gökmen, jij hebt mij niet verslagen. En dat zal je ook nooit lukken.” “Jammer, jammer”, zei die op zijn beurt terug. Die opmerking sneed iedereen in de zaal door de ziel en zorgde voor veel tumult, scheldcannonades en tranen.” Uit velen: *NRC* 4 maart 2020, p. 9; *Brabants Dagblad* 4 maart 2020, p. 3.

21 Op dit punt nogal mild oordeelt Suzan van der Aa, ‘Even geen nieuwe slachtofferrechten? Over secundaire victimisatie. *Captain Hindsight* en rust aan het front’, *Strafblad* 2018/52, p. 12: ‘Over de verplichte aanwezigheid valt nog heel veel te zeggen, maar wat mij betreft mag het clichématige beroep op secundaire victimisatie in deze discussie voortaan achterwege blijven.’

22 Zie het wetsvoorstel uitbreiding slachtofferrechten, *Kamerstukken II* 2019/20, 35349, 1-5.

23 Zie over dergelijke aberraties ook mijn bijdrage ‘Van de regen in de drup. Van een kennisgestuurde slachtofferemancipatie in het strafrecht naar een ‘goede bedoelingen slachtofferpolitiek’ anno 2018’, *DD* 2018/14, p. 169-180. Zie voor beschouwingen omtrent de vraag waar de grens ongeveer zou moeten liggen de diverse beschouwingen in Bas van Stokkum (red.), *Genoegdoening & redelijkheid. Over de grenzen van slachtofferemancipatie*, Den Haag: Boom criminologie 2019.

24 Zie A.K. Bosma, M.S. Groenhuijsen & G.M. de Vries, ‘De positie van het slachtoffer bij de voorwaardelijke invrijheidstelling en de voorwaardelijke beëindiging van de dwangverpleging in rechtsvergelijkend perspectief’, *DD* 2020/13, p. 187-206. Vgl. ook S. Van der Aa, ‘Post-trial victims’ rights in the EU: Do law enforcement motives still reign supreme?’, *European Law Journal* 2015, p. 239-256.

belangrijke stap meer zetten op ons terrein zonder tenminste het slachtofferperspectief mee te laten wegen. Als een zaak bijvoorbeeld als gevolg van bevindingen van de CEAS of de opvolgende ACAS een voor de veroordeelde gunstige wending lijkt te krijgen, stapt de minister tegenwoordig direct in zijn dienstauto om het geval en de achtergronden nogmaals – en in hoogsteigen persoon – met de nabestaanden te bespreken. Hij kán niet anders. Dat is ‘het nieuwe normaal’ in het strafrecht.²⁵ Niemand kan het slachtoffer links laten liggen of als een ondergeschoven kindje blijven beschouwen. In die zin lijkt de emancipatie van het slachtoffer inmiddels een gegeven. En het ziet er naar uit dat dit voor zeer geruime tijd zo zal blijven. Ik zie het echt niet gebeuren dat het tij over, zeg eens, een jaar of tien wezenlijk zal keren.²⁶

Wat dat betreft voeren de sceptici volgens mij een achterhoedegevecht. De mopperaars gaan het niet redden. En die zijn er nog steeds vrij veel. Wanneer Nan in een kroniek in het *Nederlands Juristenblad* over de moderniseringsoperatie strafvordering opmerkt dat het strafrecht nog altijd eerst en vooral gaat over een strijd tussen de overheid en de verdachte, en dat het slachtoffer daarna pas op grote afstand in beeld komt, heeft hij de veranderde tijdgeest echt gemist.²⁷ Zo ook het nog steeds vrij vaak gehoorde zure rechterlijke commentaar. Vooral oud rechter Wieland poneert zichzelf recentelijk nogal als de spreekbuis van magistraten, omdat naar zijn eigen zeggen de niet-gepensioneerde collega’s huiverig zouden zijn om te zeggen wat ze vinden. Wieland komt omtrent het huidige klimaat met teksten als ‘een tijd waarin de slachtoffercultuur van elke verdachte een monster maakt ...’.²⁸ Nou ja, zeg. Veel anderen zijn voorzichtiger in hun woordkeus. Maar uit alles blijkt dat ze niet enthousiast zijn over de hervormingen van de laatste kwart eeuw. Dat past in de mentaliteitsgeschiedenis zoals geschetst door Buruma. Op de rem trappen blijkt regelmatig voor te komen, in wetenschap en praktijk. Het sterk uitvergroten van denkbare of op kleine schaal voorkomende nadelen is nog steeds heel gewoon.²⁹

25 Ik heb deze term voor het eerst geïntroduceerd in een lezing tijdens een congres van de RSJ in Nieuwegein in februari 2019. Dat was toen best wel origineel. Daarna, in 2020, heeft het concept van ‘het nieuwe normaal’ in het licht van de Corona-crisis een geheel andere betekenis gekregen. Binnen het strafrecht kunnen we die woorden vanaf nu dus maar beter vermijden.

26 Ter voorkoming van misverstand wijs ik erop dat de gerealiseerde emancipatie van het slachtoffer natuurlijk niet betekent dat er geen groot onderhoud nodig is, of dat er verder geen verbeteringen in diens positie dienen te worden aangebracht. Dat moet wel degelijk. Uit vele voorbeelden noem ik hier het ontwerpen van een meer geavanceerd systeem van sancties (individueel of collectief) op schendingen van slachtofferrechten; en meer aandacht voor de privacy van slachtoffers binnen het strafrechtelijk systeem (zie het boek van Slachtofferhulp Nederland, *Privacy van het slachtoffer. Feit of fictie?*, Utrecht: Slachtofferhulp Nederland 2020).

27 Zie Joost Nan, ‘Kroniek van het straf(proces)recht’, *NJB* 2017/835, m.n. p. 1018.

28 In het tijdschrift *Mr.* I 2020, p. 65.

29 Overigens laat ook Buruma zelf – ook vele jaren na zijn eerste Nijmeegse oratie – bijna geen gelegenheid onbenut om vooral op dergelijke schaduwzijden te wijzen, zonder de voor hem bij andere strafrechtelijke problemen gangbare evenwichtigheid in acht te nemen. Zie bijvoorbeeld omtrent de aangifte zijn focus op onterechte beschuldigingen, terwijl er met geen woord wordt gerept over de vele mensen die op goede

Dat brengt mij na de eclatante winstpunten op de ontegenzeggelijk ook aanwezige nadelen van de geschetste ontwikkelingen en de daaraan verbonden risico's. Als eerste daarvan is al genoemd de soms doorgeschoten ambitie om vrijwel alles te omarmen wat wordt gepresenteerd als een maatregel in het belang van slachtoffers. Dat wekt terecht wrevel. Dat leidt tot backlash. Het is contraproductief omdat het gaandeweg 'victim fatigue' in de hand kan werken. De goede bedoelingen van slachtofferprotagonisten die geen maat kennen, kunnen de evenzeer goede bedoelingen en de welwillendheid van de autoriteiten binnen het strafrechtelijk systeem om zeep helpen. Dat vormt een serieuze bedreiging, waar ik hier niet verder over zal uitweiden, omdat dat al eerder en vaker is gebeurd.

Maar er is een tweede tegenkant, die in de bestaande literatuur nog vrijwel geheel onbelicht is gebleven en waarvan op termijn eveneens een zeker risico is verbonden voor een gezonde verdere uitbouw van de positie van slachtoffers van misdrijven in strafzaken. Ik doel dan op twee samenhangende verschijnselen, die recentelijk bepaaldelijk aan de oppervlakte zijn getreden. Dat is ten eerste de toenemende juridisering van de positie van slachtoffers, en dan vooral de civielrechtelijke beschouwingswijze daarvan.³⁰ En ten tweede de sterkere fixatie op geld, op financiële genoegdoening, en wel door middel van grote bedragen. In de volgende paragraaf zal ik betogen dat beide tendenzen, wanneer ze ongetemperd zouden worden voortgezet, een minder gunstige uitwerking kunnen hebben op een verdere doorontwikkeling van de procespositie van slachtoffers in strafzaken. In feite gaat het volgens mij hier welbeschouwd om onbewuste strategieën waarmee de vanouds bestaande rechtspraktijk tot op zekere hoogte wordt geïmmuniseerd tegen hervormingen die het persoonlijk welzijn en het psychologisch welbevinden van de grote groep doorsnee slachtoffers beogen te optimaliseren.

4 JURIDISERING EN DE FIXATIE OP (VEEL) GELD

Als preliminaire overweging noem ik ultrakort enkele topoi van waaruit slachtofferemancipatie binnen het strafrecht gedurende de afgelopen decennia vorm is gegeven.³¹

gronden aangifte van een ernstig feit willen doen en door de politie ten onrechte worden afgewimpeld (Y. Buruma, 'Een al te responsief strafrecht', *DD* 2008/9, p. 105-120; versus mijn 'Perikelen rond het doen van aangifte van misdrijf bij de Nederlandse politie', *DD* 2018/58, p. 721-730).

30 Ik voeg hier direct aan toe dat ook binnen het privaatrecht er al geruime tijd oog is voor de niet-juridische en de niet-financiële kant van het verhaal van het slachtoffer van misdrijf. Zie o.a. K.A.P.C. van Wees, A.J. Akkermans, R.M.E. Huver & N.A. Elbers, 'Meer dan geld alleen. Resultaten van een onderzoek naar behoeften, verwachtingen en ervaringen van slachtoffer en hun naasten met betrekking tot het civiele aansprakelijkheidsrecht', *Ars Aequi* 2007, p. 852-861 (niet zonder reden opgenomen in een bijzonder nummer over 'Multidisciplinaire bestudering van de rechtswetenschap').

31 Dit zijn feiten van algemene bekendheid. Om mijn schaarse ruimte niet te verspillen zie ik af van vermelding van de overvloedige bronnen bij elk item.

- Van de behoeften waaraan tegemoet moet worden gekomen staat erkenning van leed en van onrecht hiërarchisch voorop
- ‘Procedural justice’ is vaak belangrijker dan ‘outcome justice’.
- In de volledige procedure gaat het méér om ‘voice’ en ‘agency’ dan om geld.
- Zowel het slachtoffer als de samenleving vinden schadevergoeding belangrijk.
- Schadevergoeding door de dader betekent méér dan eenzelfde tegemoetkoming door de overheid.
- Schadevergoeding binnen de strafrechtelijke context betekent méér dan hetzelfde herstel binnen het civiele recht.
- Schadevergoeding op zich is belangrijker dan de hoogte van het verkregen bedrag.
- Er zullen altijd slachtoffers zijn die ontevreden zijn over het toegekende bedrag.
- Een toegewezen schadevergoeding die vervolgens niet kan worden geëxecuteerd leidt tot secundaire victimisatie.

Tegen deze achtergrond is het te verklaren waarom de uitbouw van een procespositie voor het slachtoffer binnen het strafrecht vooral door penalisten ter hand is genomen, die daarbij vrij praktisch te werk zijn gegaan. De publiekrechtelijk georganiseerde strafvordering ging meer empathie uitstralen en daarmee vormgeven aan maatschappelijke solidariteit met hen die dat krachtens het vermoedelijk gepleegde misdrijf verdienen. Het doel en – daarvan afgeleid – het resultaat stonden centraal. Het ging om het maximaliseren van de slachtoffertevredenheid en het minimaliseren van vermijdbare aanvullende leedonderleving, alles onder het beding dat de grondslagen van een eerlijk proces voor de verdachte niet zouden worden geraakt. Dat bracht op onderdelen een zekere juridische luchtigheid met zich mee. Als de soort of de hoogte van de schade niet nauwkeurig kon worden bepaald, werd – met goedvinden van de Hoge Raad – zonder veel problemen teruggevallen op een billijke schatting van een passende vergoeding.³² Om civielrechtelijke complicaties als die ‘van oud naar nieuw’ (waardeverlies door afschrijving) bekommerde men zich niet te veel, als het ging om uiterst simpele kwesties. Indien een slachtoffer bijvoorbeeld na een vernieling of mishandeling een nieuwe bril of broek nodig had nadat de oude door het misdrijf onbruikbaar was geworden, moet hij een nieuwe bril of broek kunnen kopen.³³ De civielrechtelijke waardevermindering van het voorwerp werd dan niet steeds relevant geacht. Dat werkte goed, en het kon worden uitgelegd aan en begrepen door alle justitiabelen. De enkele civilist die zich hiermee gedurende het prille begin van de slachtofferemancipatie

32 Vergelijk het oude arrest HR 18 november 1935, *NJ* 1936, 122. Vanoudsher geldt een scherpere motiveringsplicht indien de verdachte de vordering betwist. Zie onder andere HR 7 januari 1961, *NJ* 1961, 210; en HR 27 maart 1984, *NJ* 1984, 551.

33 Deze broodnuchtere benadering lag bijvoorbeeld ook ten grondslag aan de introductie van het zogenaamde *clear case criterium* door de Commissie-Terwee; zie het rapport *Wettelijke voorzieningen slachtoffers in het strafproces*, 's-Gravenhage: SDU 1988.

(zie hierboven in paragraaf 2) bemoeide door op rigide wijze respect te vorderen voor alle elementen van de techniek van het burgerlijk recht, kon op harde maar rechtvaardige wijze van repliek worden gediend.³⁴

Dit landschap is de laatste jaren toch wel echt van aanzien veranderd. Kijk naar de literatuur. ‘Vroeger’ werden vrijwel alle aspecten van dit debat beheerst door specialisten in het strafrecht.³⁵ De laatste jaren zien we een wassende stroom van publicaties over de vordering van de benadeelde partij in het strafproces waarin de details van civielrechtelijk schadevergoedingsrecht uit de doeken worden gedaan. Het lijkt een wetenschapsgebied op zichzelf te zijn geworden. De teneur van veel beschouwingen is: moeilijk, moeilijk, moeilijk. Tot in de kleinste onderdelen lijkt men vrijwel volledige berekenbaarheid en zekerheid na te streven.³⁶ En dat valt natuurlijk niet mee. Zucht, zucht, zucht. Nu moet ik natuurlijk wel fair blijven. Er is ook best een goede reden om wat strakker dan voorheen te gaan toezien op een zeker niveau van juridische zorgvuldigheid in de afhandeling van de vordering van de benadeelde partij en op de schadevergoedingsmaatregel. Want het kan niet worden ontkend dat in – en door – de laatste fase van de emancipatie (zoals gezegd: toen alle remmen leken los te gaan) het accent in de praktijk daadwerkelijk behoorlijk is veranderd. Niet in de laatste plaats door de introductie en geleidelijke (nee: snelle) uitbouw van de zogenoemde slachtofferadvocatuur. Anders dan voorheen namen juridische pleitbezorgers van slachtoffers het heft behoorlijk in handen. Sommigen onder hen kenden weinig schroom en kwamen met veel hogere financiële eisen dan voorheen gangbaar was. Lotgenoten die daarvan hoorden kregen, niet heel gek, het gevoel dat zoiets er voor hen ook wel in moest zitten. We hebben daarom in de laatste tien jaar een sterke stijging gezien van de gevorderde bedragen in strafzaken. En het moet worden gezegd: die hogere sommen kwamen soms, niet zelden, toch een beetje uit de lucht vallen. Aan nauwkeurige onderbouwing werd in behoorlijk wat zaken te weinig aandacht besteed. Tegen deze achtergrond is het niet meer dan begrijpelijk dat er zoiets als een tegenbeweging is ontstaan.

Dat zie je dus ook in de rechtspraak. Feitenrechters gingen soms (nee: behoorlijk vaak) strengere eisen stellen aan de onderbouwing van vorderingen, en die eisen waren lang niet altijd dezelfde of onderling verenigbaar. Dat verbrokkelde beeld bevestigt het vermoeden

34 Zie W.H.M. Reehuis, *Schadevergoeding in het strafrecht. Enige kanttekeningen bij de relatie tussen de schadevergoedingsmaatregel en de civielrechtelijke verplichting tot het vergoeden van schade* (oratie Groningen), Deventer: Kluwer 1992; en daarover M.S. Groenhuijsen & J.J.M. van Dijk, ‘Schadevergoedingsmaatregel en voeging: de civielrechtelijke invalshoek’, *NJB* 1993, p. 163-167.

35 Als belangrijke uitzondering moet de – toegankelijke, heldere, sterk beschrijvende en inventariserende – studiepocket van F.F. Langemeijer worden genoemd: *Het slachtoffer in het strafproces*, (eerste druk) Deventer: Kluwer 2004.

36 Zie bijvoorbeeld de artikelen van I.M.L. Felix & A.J.P. Schild, ‘Rechtstreekse schade en causaal verband bij de vordering van de benadeelde partij in het strafproces’, *NJB* 2019/1317, p. 1654-1662; idem, ‘De vergoeding van immateriële schade in het strafproces’, *NJB* 2020/762, p. 814-823.

dat het hier wel om iets heel moeilijkjes moet gaan. Ik ben dan ook blij dat de Hoge Raad orde op zaken heeft gesteld in een overzichtsarrest van 28 mei 2019.^{37, 38} De Hoge Raad komt in zijn uitspraak wat mij betreft niet helemaal gelukkig op gang. Het college overweegt dat de ‘eenvoudige en laagdrempelige procedure tot schadeloosstelling van de benadeelde partij [...] de strafrechter voor complexe afwegingen (kan) stellen’. Dat komt een beetje dicht in de buurt van het refrein van: wat is het toch ingewikkeld.³⁹ Direct daarop volgt een opsomming van niet minder dan vijf dichtbedrukte (NJ) pagina’s wetsteksten. Dat heb ik nog nooit eerder gezien, en het meeste daarvan is toch echt van algemene bekendheid. Maar dan. In r.o. 2.3 wordt het vereiste van ‘rechtstreekse schade’ toegelicht. Er worden duidelijke voorbeelden gegeven,⁴⁰ er wordt (terecht) gewezen op het belang van de omstandigheden van het geval, en er wordt aangegeven wat in ieder geval *niet* is vereist.⁴¹ Alles bijeen een glasheldere uiteenzetting, waaruit vooral blijkt dat de Hoge Raad op dit punt veel redelijker en genuanceerder denkt dan pakweg drie decennia geleden.⁴² Als Vellinga in zijn annotatie (onder 8) opmerkt dat dit nog steeds niet de voor de praktijk vereiste duidelijkheid biedt, dan komt dit ronduit knorrig over, en mist hij volgens mij de ‘pointe’, dat de feitenrechter juist – net als bijvoorbeeld bij het leerstuk van de causaliteit – ruimte krijgt om een rechtvaardige, niet-formalistische en dus maatschappelijk wenselijke uitkomst te bereiken. In r.o. 2.4 bespreekt de Hoge Raad het schadebegrip.⁴³

37 NJ 2019, 379 m.nt. W.H. Vellinga.

38 Net toen ik deze bijdrage aan het afronden was, kreeg ik de interessante beschouwing onder ogen van S.S. Buisman over hetzelfde arrest: ‘Schadevergoeding in de strafprocedure. De wederzijdse relatie tussen het strafrecht en het privaatrecht’, *DD* 2020/36, p. 493-512. Zij analyseert de materie ‘aan de hand van de methode van Dyson’ (zie vooral M. Dyson, *Comparing Tort and Crime*, Cambridge: Cambridge University Press 2015).

39 Zo ook enkele regels verderop, waar de recente invoering van de ‘verplaatste schade’ en de ‘affectieschade’ worden genoemd, en wordt aangegeven dat “deze uiteenzetting ook (beoogt) te voorkomen dat de strafrechter vaker dan nodig gebruikmaakt van zijn bevoegdheid een benadeelde partij in haar vordering niet-ontvankelijk te verklaren omdat hij vindt dat de behandeling daarvan een onevenredige belasting van het strafgeding zou opleveren.”

40 Onder andere: Bij vermogensdelicten is het voordeel dat de verdachte heeft genoten niet de bovengrens van de vordering tot schadevergoeding. Na mishandeling kunnen kosten worden gevorderd van reparatie van de fiets die het slachtoffer ten tijde van het delict heeft laten vallen. Een vergoeding is mogelijk van het geld dat door een derde is opgenomen nadat de verdachte de bankpas van het slachtoffer heeft gestolen. Vergoeding is ook toegestaan van loonderving na een vrije dag als gevolg van een door verdachte gepleegde woninginbraak.

41 Namelijk dat de benadeelde is getroffen in een belang dat door de overtreden strafbepaling wordt beschermd (zoals in oudere literatuur nog wel werd aangenomen).

42 Een berucht voorbeeld uit die ‘strengere tijd’ is dat geen schade kon worden toegewezen die door een ongeval was veroorzaakt als de vervolging betrekking had op ‘doorrijden na ongeval’.

43 In het verleden heb ik in diverse publicaties gepleit voor een autonoom strafrechtelijk schadebegrip (= de definitie van schade). Mij ontbreekt de ruimte om hier nu opnieuw uitvoerig op in te gaan. Onlangs heeft de minister per 15 juni 2020 een ‘Adviescollege schadevergoedingsstelsel voor slachtoffers van strafbare feiten’ ingesteld om te komen tot een ‘afgewogen, consequent en betaalbaar stelsel voor schadevergoeding en tegemoetkoming’ (zie ‘Onderzoek naar schadevergoedingsstelsel slachtoffers van strafbare feiten’, rijksoverheid.nl, 5 juni 2020). Dit tegen de achtergrond van de huidige verschillende ‘tarieven’ (concepties)

Ook hier grote helderheid en oog voor de belangen van alle betrokkenen, die echte 'Einzelfallgerechtigtheit' mogelijk maakt. Bij vermogensschade gaat het natuurlijk eerst en vooral om werkelijke economische achteruitgang, maar zelfs hier met de toevoeging dat 'in bijzondere gevallen kan – zowel op praktische gronden als om redenen van billijkheid'⁴⁴ – een uitzondering op voornoemd uitgangspunt van concrete schadeberekening worden aanvaard. Indien de omvang van de schade niet nauwkeurig kan worden vastgesteld, wordt zij geschat.' De toelichting van toewijsbare immateriële schade is overtuigend ('geestelijk letsel moet worden onderbouwd met concrete gegevens') en de overwegingen omtrent 'affectieschade' en 'verplaatste schade', dit laatste vooral voor ouders, vormen bepaald ook geen hogere wiskunde. Over de beoordeling en beslissing door de feitenrechter wordt verder geoordeeld dat de civiele regels van stelplicht en bewijslastverdeling van toepassing zijn.⁴⁵ Met twee aanzienlijke verduidelijkingen: bij betwisting van de vordering is het criterium of de feiten in voldoende mate zijn komen vast te staan; en 'naarmate de vordering uitvoeriger en specifiek wordt weersproken, zal de motivering van de toewijzing van de vordering dus meer aandacht vragen'.⁴⁶ Beter kan het bijna niet worden gezegd.⁴⁷ Ook de passages omtrent de proceskostenveroordeling in r.o. 2.7 maken duidelijk dat de situatie echt is verbeterd – ik bedoel: eerlijker is geworden – ten opzichte van het regiem van zo'n dertig jaar geleden.⁴⁸ Is er dan niets op het exposé van de Raad af te dingen? Ach, het oordeel omtrent 'wettelijke rente' in r.o. 2.5 lijkt mij zeker in de huidige tijd nogal

die inmiddels binnen het bestuursrecht, het privaatrecht en het strafrecht in relatie tot slachtoffers van misdrijven worden gehanteerd. Ik hoop dat de commissie, onder voorzitterschap van Piet Hein Donner, niet gaat volstaan met een lesje privaatrecht en de aanbeveling die normen ook elders uniform toe te passen. Er zijn goede redenen het begrip schade(vergoeding) in de context van het strafrecht anders in te vullen. Vergelijk ook de divergerende maatstaven bij het onderwerp 'schadevergoeding wegens ten onrechte ondergane voorlopige hechtenis'; en voor een rechtvaardiging van het verschillend inkleuren van dezelfde termen in uiteenlopende delen van het rechtsstelsel: H.A. Demeersseman, *De autonomie van het materiële strafrecht* (diss. VU Amsterdam), Arnhem: Gouda Quint 1985.

44 Denk aan het zojuist door mij genoemde voorbeeld van de door misdrijf vernielde spijkerbroek in het 'nieuw-voor-oud-perspectief'.

45 In de oudere literatuur werd hieromtrent – gemotiveerd op grond van rechtspraak en literatuur – nog uitdrukkelijk een ander standpunt ingenomen. Zie mijn dissertatie *Schadevergoeding voor slachtoffers van delicten in het strafgeding*, Nijmegen: Ars Aequi Libri 1985, p. 81. Dat is nu dus volledig achterhaald.

46 Dit sluit aan bij de oudste jurisprudentie over de vordering van de 'beledigde partij'.

47 De cassatierechter benadrukt ook terecht dat het *afwijzen* van de vordering (anders dan de niet-ontvankelijk verklaring) echt tot uitzonderingen beperkt moet blijven: 'Slechts in gevallen waarin de niet-toewijsbaarheid niet volgt uit de beperkingen van het strafproces, de benadeelde partij genoegzaam in de gelegenheid is geweest haar vordering te onderbouwen en de ongegrondheid van die vordering in voldoende mate is komen vast te staan, kan de rechter ervoor kiezen de vordering af te wijzen' (r.o. 2.8.3).

48 Vergelijk bijvoorbeeld HR 10 september 1985, NJ 1986, 199, met annotatie in *Ars Aequi* 1986, p. 548-554. Volgens r.o. 2.7.4 (met bronvermeldingen van eerdere jurisprudentie) kan de benadeelde partij tegenwoordig onder omstandigheden (motivering door de feitenrechter!) zelfs proceskosten vergoed krijgen als de vordering niet-ontvankelijk wordt verklaard.

theoretisch van aard (ik krijg geloof ik nog circa 0,01% rente van de bank op spaargeld).⁴⁹ Zo kunnen nog wat kleinigheden worden genoemd, maar wie let daar nu op?

Nee, we gaan na dit arrest de goede kant op. Een paar duidelijke grote lijnen, en de blik gericht op inhoudelijke rechtvaardigheid, met oog voor de specifieke omstandigheden van het geval. De Hoge Raad biedt perspectief en roept onzorgvuldige of hebbelijke rechtshulpverleners tot de orde, zonder te vervallen in scherpelijperij of overmatige civielrechtelijke juridisering. Na dit arrest zouden we moeten ophouden met zeuren over hoe moeilijk die vordering van de benadeelde partij wel is. Ik telde in de NJ-annotatie van Vellinga {slechts enkele pagina's} niet minder dan zeven verwijzingen naar ingewikkeldheid ('complexiteit'; 'complexe afwegingen'; 'een lastig punt voor de strafrechter'; 'hoe gecompliceerd de berechting kan zijn'; 'een gedegen beheersing van het civiele schadevergoedingsrecht'; 'complexe vraagstukken'; en als toegift 'ook andere complicaties').⁵⁰ Wat wonderlijk dat dit type eminente juristen nooit klaagt over de enorme – naar mijn smaak: aanmerkelijk grotere – moeilijkheid van de vele vrijwel onoplosbare vraagstukken waarvoor we ons geregeld zien gesteld bij de toepassing van de kern van het materiële en het formele strafrecht.

5 DE HOOGTE VAN DE VORDERING, DE VOORSCHOTREGELING EN DE TAAK VAN DE RECHTSWETENSCHAPPER

Ik merkte zojuist al op dat de gemiddelde hoogte van vorderingen van benadeelde partijen in de afgelopen jaren is toegenomen. Precieze geaggregeerde cijfers hieromtrent ontbreken. Toch is er voldoende betrouwbare empirische evidentie om te kunnen staven dat het tegenwoordig om zeer aanzienlijke bedragen gaat. Uit de lagere jurisprudentie – die voor een belangrijk deel beschikbaar wordt gesteld in studiemateriaal voor rechters en voor advocaten die zich op dit terrein toeleggen – blijkt onmiskenbaar dat een beetje woningbraak tegenwoordig al leidt tot vordering, en toewijzing, van substantiële sommen van immateriële schadevergoeding.⁵¹ In geval van gewelddadige overvallen in de eigen woning heb ik vele gevallen gevonden van strafvonnissen van boven de 10.000 euro en boven de 20.000 euro (wel in situaties met aangetoonde PTSS). Bij moord zag ik drie zaken met

49 En het blijft natuurlijk vreemd dat de feitenrechter bij een vordering benadeelde partij *niet* ambtshalve de wettelijke rente mag includeren, maar datzelfde *wel* mag bij de oplegging van de schadevergoedingsmaatregel. Hier schiet de hang naar dogmatische zuiverheid dus naar mijn bescheiden oordeel wat te ver door.

50 De toegift gaat vergezeld van een verwijzing naar het strafvorderlijke handboek van Minkenhof uit 1970 (*De Nederlandse Strafvordering*, derde druk, p. 178): "Juist de verdachte die een fatsoenlijk man is, zal zich wellicht in zijn verdediging belemmerd voelen, wanneer de getuige-gelaedeerde in dezelfde zaak aanwezig is." Het zal je probleem anno 2020 maar zijn!

51 Dat is overigens geen automatisme. Zie HR 12 oktober 2019, NJ 2019, 468 m.nt. W.H. Vellinga.

toekenningen van 280.000 euro en negen van ongeveer 100.000 euro.⁵² Een agent die stevig is uitgescholden (dus beledigd) claimt nu al snel een bedrag dat hoger ligt dan het vroegere (pre-Terwee) maximum voor (immateriële) schade in situaties van ernstige verkrachting. Laat er geen misverstand over bestaan: ik wil niet terug naar het regiem van vóór de wet-Terwee, waarin er een absoluut maximum voor de vordering bestond van 1500 gulden.⁵³ Maar anderzijds moet wel worden gezegd dat alle wetenschappelijk onderzoek bevestigt dat mensen er niet gelukkiger van worden naarmate de toegekende bedragen hoger worden. Eerder integendeel.⁵⁴ De huidige situatie is te veel gaan lijken op wat Folkert Jensma ‘een grabbelton’ noemt: ‘het is heel moeilijk om slachtoffers te vertellen wat ze kunnen verwachten, en wat ze dus kunnen of “mogen” vragen. Hier dreigt een *lawyers paradise*’.⁵⁵ Ik vrees dat dit klopt. En een *lawyers paradise* is wel het laatste dat we kunnen gebruiken op slachtoffergebied.⁵⁶

Dit brengt me als vanzelf op het thema van wat we de voorschotregeling noemen.⁵⁷ Ik probeer opnieuw de zaak in perspectief te zien. Ten eerste moeten we bedenken dat nog in het jaar 2000 – dus toen de slachtofferemancipatie overal al royaal in gang was gezet – in *geen enkel* van de destijds onderzochte 22 landen binnen de Raad van Europa zo’n voorschotregeling bestond.⁵⁸ Zelfs vandaag de dag zijn er slechts héél weinig landen die een dergelijke voorziening kennen. Waar zoiets bestaat, worden altijd belangrijke beperkingen in acht genomen.⁵⁹ Anderzijds valt niet te loochenen hoe belangrijk het is dat wij zoiets wél hebben. Het is immers breed bekend – en opnieuw: door onderzoek gestaafd – dat niets zo slecht is als bij slachtoffers verwachtingen wekken en die vervolgens beschamen.

52 De gemiddelde vordering bij moord is 250.000 euro; de gemiddelde toewijzing bij benadering 63.000 euro. Zie www.rechtspraak.nl.

53 Dus niet 1000 gulden, hetgeen Richard Korver – zoals zo vaak abusievelijk – stelt in *Opportun* 2017, nr. 3, p. 10.

54 Vgl. de studies naar het seksueel misbruik in de RKK. Zie in algemene zin Wim Deetman c.s., *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk*, Amsterdam: Uitgeverij Balans 2011.

55 Jensma in NRC 26 oktober 2019, O&D p. 07.

56 Hetgeen niet wegneemt dat er goede redenen bestaan om slachtoffers van juridische bijstand te voorzien. Zie onder andere Michael O’Connell, ‘Improving Access to Justice: Procedural Justice Through Legal Counsel for Victims of Crime’, in: Janice Joseph & Stacie Jergenson (red.), *An International Perspective on Contemporary Developments in Victimology. A Festschrift in Honor of Marc Groenhuijsen*, Cham: Springer 2020, p. 207-223.

57 Dat wil zeggen: bij toewijzing van de vordering schadevergoeding van de benadeelde partij of bij oplegging van de schadevergoedingsmaatregel wordt het betreffende bedrag door de overheid aan de begunstigde uitgekeerd; de overheid kan vervolgens regres nemen op de veroordeelde.

58 M.E.I. Brien en E.H. Hoegen, *Victims of Crime in 22 European Criminal Justice Systems. The Implementation of Recommendation (85)11 of the Council of Europe on the Position of the Victim in the Framework of Criminal Law and Procedure* (diss. Tilburg), Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2000, p. 1092-1093. Ik wijs er voorts op dat zo’n voorschotregeling géén deel uitmaakt van *enig* internationaal juridisch instrument omtrent minimumrechten voor slachtoffers in het strafrecht.

59 Dat is ook het geval bij publiekrechtelijke schadefondsen: die zijn vrijwel overal (en ook in Nederland) beperkt tot opzettelijk gepleegde geweldsmisdrijven (vermogenscriminaliteit valt daar dus geheel buiten).

En dat is precies wat er gebeurt indien een rechter schadeloosstelling toewijst aan een gedupeerde, die vervolgens bij de executie van die beslissing met lege handen blijft staan. Zelfs indien de overheid met de tenuitvoerlegging van de schadevergoedingsmaatregel is belast,⁶⁰ krijgt uiteindelijk zo'n 20% van de begunstigten geen geld in handen. Daarom was het aanvankelijk zo'n goed idee om dit resterende executierisico in handen van de overheid te leggen door middel van de voorschotregeling, die in 2011 werd ingevoerd.⁶¹ Passend in de derde fase van slachtofferemancipatie ('rupsje nooit genoeg') volgde daarna uitbreiding⁶² op uitbreiding.⁶³ Volgens de wet USB, in werking getreden per 1 januari 2020 in het kader van de moderniseringsoperatie strafvordering, is de regeling overgebracht naar het Wetboek van Strafvordering.⁶⁴ In het nu aanhangige wetsvoorstel uitbreiding slachtofferrechten zou de voorschotregeling zelfs gaan gelden ten aanzien van veroordelingen voor *overtredingen* (sic!).⁶⁵

Dit alles moet worden gezien tegen de achtergrond van de sterk gestegen bedragen van vorderingen tot schadevergoeding, de toewijzing daarvan, heel vaak in combinatie met de oplegging van de schadevergoedingsmaatregel. Het meest krasse voorbeeld hiervan zagen we in oktober 2019 toen de rechtbank aan twee zwaar verwonde Amerikaanse toeristen, die op het station Amsterdam CS door Jawed S. waren neergestoken en ernstig letsel hadden opgelopen, een vergoeding toekende van nagenoeg 2,9 miljoen euro. Jawel. Dat bedrag gaat Jawed S. natuurlijk in geen 2,9 miljoen jaar betalen, dus de Nederlandse staat gaat dat dan uit de eigen begroting vergoeden. Datzelfde gebeurt bij al die andere, mag ik zeggen forse, toekenningen die ik heb genoemd. De vraag die dan rijst luidt: is dit echt de bedoeling geweest? Of is het een totale ontsporing van wat aanvankelijk zo'n goed idee was? Het lijkt mij in het geheel niet te verdedigen dat de Nederlandse Staat opdraait voor wat in feite een falend systeem van sociale zekerheid in de Verenigde Staten is.⁶⁶ Binnen ons land geldt hetzelfde voor de hoge bedragen bij zeden- en geweldsdelicten en de honderdduizenden euro's bij levensdelicten. Dit systeem is losgegroeid van zijn oorsprong, is niet langer functioneel, en kan niet anders dan als willekeurig en onrechtvaardig worden aangemerkt.

60 Hetgeen wél in diverse internationale minimum-normen wordt voorgeschreven resp. wordt aanbevolen.

61 In werking getreden op 1 januari 2011 als onderdeel van de Wet versterking van de positie van het slachtoffer in het strafproces (*Stb.* 2010, 1); Uitvoeringsbesluit in *Stb.* 2010, 311.

62 Per 2 december 2011 (*Stcrt.* 2011, 21994) en m.i.v. 1 januari 2014 (*Stb.* 2013, 278), voor gevallen van overwegens ontoerekeningsvatbaarheid. Over de eerste praktische ervaringen werd gerapporteerd door L. Stevens, 'De voorschotregeling: een ongedekte cheque?', in W.H. van Boom & S.D. Lindenbergh (red.), *Politiek Privaatrecht*, Den Haag: Bju 2013, p. 201-220.

63 Per 1 januari 2016: uitbreiding van gewelds- en zedenslachtoffers naar alle misdrijfslachtoffers, zij het met voor de laatstgenoemde groep een maximum van 5000 euro.

64 Zie m.n. art. 6:4:2 in *Stb.* 2017, 82; en ter uitvoering de AMvB in *Stb.* 2019, 505.

65 *Kamerstukken II* 2019/20, 35349, nr. 3.

66 De reële kosten (= schadeposten) van de Amerikaanse toeristen zijn immers zo hoog vanwege afwezige medische verzekeringen en sociale voorzieningen in hun thuisland.

De oplossing ligt dan voor de hand: verander het!⁶⁷ Pas het aan aan het niveau van uitkeringen⁶⁸ in soortgelijke situaties. En let wel: we werken hier in een publiekrechtelijke context en met belastingmiddelen.⁶⁹ Daarom lijkt het mij voor de hand te liggen om in de toekomst te gaan aansluiten bij de richtbedragen van het Schadefonds Geweldsmisdrijven. Dat werkt in beginsel naar tevredenheid, de uitgekeerde bedragen zijn redelijk, en de grondslag van sociale solidariteit spreekt aan.⁷⁰

Het direct voorafgaande raakt rechtstreeks aan de taak van de rechtswetenschapper. De vraag mag worden gesteld *waarom* we al meer dan dertig jaar werken aan slachtoffere-mancipatie. De vraag is *waarom* we als rechtsstaat Nederland hebben besloten om slachtoffers eigen rechten te bieden binnen het strafrechtelijk systeem. En *waarom* hebben we een uitvoerig systeem van flankerend beleid opgezet en institutionele verankering verzekerd om de in de wet opgenomen rechten ook een zekere realiteitswaarde te laten krijgen? Daar is slechts één reden voor. Die reden is dat we een maatschappelijk probleem hebben willen oplossen. We hebben onrecht waargenomen, dat lange tijd heeft voortgeduurd, en dat willen we verminderen. Dat gaat over echte problemen van echte mensen. Het gaat niet over de betekenis van woordjes, het gaat niet over regeltjes, over de inhoud van wettelijke bepalingen. Het gaat zelfs niet alleen over onderliggende rechtsbeginselen. Het gaat over problemen van individuen – veelal vooral van de minder bevoorrechte mensen –, van rechtsburgers, binnen onze samenleving. Onderkennen we die problemen, dan is het de taak van de wetenschapper om daar iets aan te doen.

Tot mijn schrik las ik onlangs dat daar ook anders over kan worden gedacht. In een recent artikel betoogt Wibier dat de rechtswetenschapper zich vooral zou moeten bezighouden met het in kaart brengen, ordenen en systematiseren van het geldende recht.⁷¹ Hij zegt zich altijd te hebben verzet tegen de gedachte dat een rechtswetenschapper zich zou moeten bezighouden met het bestrijden van maatschappelijke problemen. Onze academische collega's houden zich immers steeds met hetzelfde vraagstuk bezig, namelijk dat van een ordelijk rechtssysteem. En dan komt als kern van zijn verhaal: 'Iemand die de problemen

67 Ik ben het geheel eens met de kritiek van J.S. Nan op dit stelsel: 'Kroniek van het straf(proces)recht', *NJB* 2020/955, p. 1058.

68 Want het zijn natuurlijk gewoon uitkeringen geworden; met een 'voorschot' dat op de dader wordt verhaald heeft al lang niets meer te maken. Lindenbergh noemde het al in 2014 een 'selectieve manier van subsidiëren' (S.D. Lindenbergh, 'De letselschadevordering in het strafproces. Dat moet beter kunnen', *NJB* 2014/1959, p. 2697-2698).

69 Er wordt waarschijnlijk al door veel te veel mensen aangenomen dat de vorderingen van benadeelden in het strafrecht in beginsel van gelijke hoogte zouden moeten zijn als in een civiel geding. Iedereen die de (niet) effectieve werking van civiele procedures kent zou dit uitgangspunt nog eens moeten heroverwegen.

70 Vgl. J.D.W.E. Mulder, *Compensation. The Victim's Perspective*, diss. Tilburg, Oisterwijk: Wolf Legal Publishers 2013.

71 Reinout Wibier, 'De taak van de rechtswetenschapper. Recht als volwaardige wetenschappelijke discipline', *NJB* 2020/814, p. 883-887.

van de wereld wil oplossen kan beter een ander wetenschapsgebied kiezen (natuurkunde, biologie, geneeskunde) hetzij een ander beroep kiezen zoals rechter, advocaat of politicus'. Zo gaat hij nog even door. Rechtswetenschappers lijken volgens hem een beetje uitgekeken te zijn op hun vak, juist door de inherente beperkingen die eraan zijn verbonden. In één moeite door hekelt hij ook de internationaliseringswens, die zich als een lopend vuurtje over onze rechtenfaculteiten lijkt te hebben verspreid. 'Wat een rechtswetenschapper nu juist niet kan, is actief aangeven hoe het recht zou moeten luiden ... die mening is niets meer waard dan de mening van welke andere burger dan ook.' Volgens hem met één categorie uitzonderingen. Om vertekening te voorkomen, geef ik een laatste citaat: 'Ik ben geneigd ter oplossing (...) een onderscheid te maken tussen uitspraken over wenselijk recht die eigenlijk nadere empirische onderbouwing behoeven (niet geoorloofd) en uitspraken over wenselijk recht die zijn gebaseerd op een (impliciet) moreel toetsingskader dat dan meestal zal zijn ontleend aan filosofische of religieuze overtuigingen (wel geoorloofd).'

Het standpunt van Wibier is moeilijk te begrijpen. Zelf schrijft hij namelijk ook dat er rechtswetenschappers zijn die 'prima in staat zijn hoogwaardig empirisch wetenschappelijk onderzoek te verrichten'. En hij benadrukt – terecht – dat het onze 'onmisbare taak is (...) om die rechtspraktijk waar nodig kritisch te volgen. Dat vergt een nauwe band met en *een scherpe blik op het recht zoals dat in de maatschappelijke realiteit functioneert*'. Maar als je wil weten hoe het recht in de praktijk functioneert, dan kun je toch nooit volstaan met het in kaart brengen, ordenen en systematiseren van het geldende recht? Sinds mensenheugenis werken academische juristen met het onderscheid tussen de begrippen *de lege lata* en *de lege ferenda*. Dat is ons met de paplepel ingegoten. Zonder die *beide* gezichtspunten zou ons vak bloedeloos zijn en voor de samenleving behoorlijk irrelevant. De benadering van Wibier vormt dan ook een bijna ultieme abdicatie van het nemen van maatschappelijke verantwoordelijkheid. Zijn visie belichaamt vrijwel totale wetenschappelijke vrijblijvendheid. Waarom academische oordelen over wenselijk recht diskwalificeren die zijn gebaseerd op solide sociaal-wetenschappelijk onderzoek ('niet toegestaan', 'mening die niets meer waard is dan de mening van welke andere burger dan ook'), en wel ruimte bieden aan opvattingen over wenselijk recht die berusten op filosofie en religie, domeinen die toch onbetwistbaar vele malen meer persoonlijk en – dus – speculatief zijn? Laten we wel wezen: in het strafrecht zijn veel verbeteringen tot stand gekomen op basis van de empirische kennis die werd gegenereerd binnen de victimologie.⁷² Hoe zouden we verantwoorde hervormingen – jawel: verbeteringen – van het sanctierecht kunnen realiseren zonder de inbreng van de penologie? En nog ruimer: goede strafrechtswetenschap wordt veelvuldig en aantoonbaar bevorderd door inbreng van inzichten vanuit de criminologie.⁷³ Het valt geen seconde te overschatten

72 Zie o.a. mijn 'Slachtoffers van misdrijven in het recht en in de victimologie', *DD* 2008/10, p. 121-145.

73 Vergelijk C. Fijnaut, *Verleden, heden en toekomst van de geïntegreerde strafrechtswetenschap*, Oratie Rotterdam, Arnhem: Gouda Quint 1986.

hoe vruchtbaar het kan zijn om normatieve inzichten te schragen met vakmatig degelijke bevindingen uit de empirische wetenschappen rondom de criminaliteit en de bestrijding daarvan.⁷⁴

Tegen de achtergrond van de voorafgaande overwegingen, voel ik me bevoorrecht dat ik mij gedurende al mijn Tilburgse jaren als rechtswetenschapper steeds heb laten inspireren door de woorden van niemand minder dan Immanuel Kant die het als een teken van wijsheid beschouwde om uit de ontelbare intellectuele vraagstukken juist die te behandelen waarvan de oplossing de mensen baat kan brengen.⁷⁵ Natuurlijk heb ik regelmatig getwijfeld of ik zelf wel in staat was om daaraan zelfs maar een heel bescheiden bijdrage te leveren. Maar op momenten dat die onzekerheid de overhand nam, viel ik terug op het oude Afrikaanse spreekwoord: 'If you think you are too small to make a difference, you haven't spend the night with a mosquito'.

6 AFRONDING

Ik kom tot een afronding. We hebben gezien dat er in ons land tot ongeveer 1985 vrijwel geen oog was voor slachtofferbelangen binnen de strafrechtspleging. Tussen dat jaar en 2010 werd voorzichtig, en weloverwogen, een begin gemaakt met hervormingen op dit punt. In de daaropvolgende – dus derde – fase werden steeds meer rechten aan slachtoffers toegekend. Een royaal deel daarvan kan positief worden beoordeeld. Er zijn zelfs nog steeds hiaten aan te wijzen in een redelijke rechtspositie voor slachtoffers. Maar anderzijds is het onderwerp gedurende het afgelopen decennium gepolitiseerd en zijn de slachtoffers niet zelden geïnstrumentaliseerd door beroepsgroepen die daar zelf voordeel mee kunnen behalen. Dit heeft geleid tot soms overdreven slachtofferrechten, die het risico met zich brengen dat autoriteiten binnen het strafrechtelijk systeem met 'victim fatigue' te kampen krijgen.

De beschrijving van deze ontwikkelingen door Buruma in termen van een 'mentaliteits-geschiedenis' is uitermate verhelderend en waardevol. Het biedt perspectief op analyse, duiding, en evaluatie. Ik zie 'mentaliteit' hier zowel op het individuele niveau (hetgeen we voorheen steevast aanduidden met het woord attitude) als wel op meso-niveau (organisaties als politie, justitie, rechters) en macro-niveau (de veelvuldig beschreven sociologische

74 Hetzelfde geldt overigens mutatis mutandis voor de civiele rechtswetenschap, hetgeen dagelijks wordt bewezen door vele generatiegenoten van Wibier. Die hebben daarvoor de term 'civilologie' bedacht. Zie omtrent een kritische waardering van de inmiddels bereikte resultaten op dit vlak W.H. van Boom & I. Giesen, 'Tien jaar civilologie: hoe ver staan de luiken open?', in: J. Baeck (red.), *Privaatrecht in actie!*, Brugge: die Keure 2018, p. 13-46.

75 I. Kant, *Träume eines Geistersehers, erläutert durch Träume der Metaphysik*, in: *Werke in sechs Bände*, herausgegeben von Wilhelm Weischedel, Frankfurt a.M. 1960, Band 1, *Vorkritische Schriften bis 1768*, p. 984, eerder aangehaald in mijn oratie *Strafen wet*, Arnhem: Gouda Quint 1987, p. 63.

veranderingen in de samenleving op terreinen als individualisering, de invloed van de vrouwenbeweging, etc.). Dat is allemaal ‘mentaliteit’. Het lijkt me van belang om dit zoveel als mogelijk als een beschrijvende term te gebruiken. Het is niet een kwestie van een ‘goede’ of een minder goede houding, maar het gaat om het benoemen van *verschillen in benadering* van het slachtoffer in relatie tot de strafrechtstoepassing. Ook binnen de groep van professionals die met strafrecht te maken hebben – ambtelijke autoriteiten, maar ook wetenschappers – zien we hier uiteenlopende gezichtspunten, waarbij het mijn indruk is dat er tot op heden nog steeds veel juristen zijn die het eigenlijk (‘deep down’) niet zo hebben begrepen op de infiltratie van het slachtoffer in het strafproces.

Het concept ‘mentaliteit’ is derhalve een trouvaille met grote verklarende potentie. Zeker wanneer het in ruime zin en op diverse niveau’s wordt gesitueerd, vormt het een ‘zoeklicht’ (Popper) waarmee tegenstrijdige visies kunnen worden waargenomen en gewogen. Het omvat de dimensie van verbeeldingskracht. Van een idee omtrent de functie van het recht in de samenleving. Noem het bezieling, bevlogenheid. Een visie waarin stippen aan de horizon (niet zelden gevormd door ‘idealen’) worden verbonden aan denkbeelden omtrent te volgen routes, te omzeilen obstakels, een fonds van argumenten om cynici of spreekwoordelijke hardlopers van repliek te kunnen dienen, en nog veel meer. Dat speelt allemaal een rol bij de positionering van het slachtoffer in het strafrecht, vroeger, nu, en in de nabije toekomst. Dat is echte rechtswetenschap. Het is een blijvende uitdaging.